

ІРОНІЯ ЯК ПРОБЛЕМА ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглянуто поняття «іронія». Представлено періодизацію в історії вивчення іронії, способи її перекладу, виокремлено стилістичні засоби та прийоми, які використовує перекладач для створення комічного ефекту. Аналізуються проблеми, які виникають у процесі перекладу, та запропоновані перекладацькі рішення при відтворенні комічного мовою перекладу.

Ключові слова: іронія, переклад, інтертекстуальність, текст.

В статье рассмотрено понятие «ирония». Представлено периодизацию в истории изучения иронии, способы ее перевода, выделены стилистические средства и приемы, которые использует переводчик для создания комического эффекта. Анализируются проблемы, возникающие в процессе перевода. Предложены переводческие решения передачи комического в языке перевода.

Ключевые слова: ирония, перевод, интертекстуальность, текст.

The article deals with the concept of «irony». Historic periods of the study of irony are defined. Ways of translation of irony are determined. Stylistic tools and techniques used by the translator to create a comic effect are systematized. The translation problems are analyzed and effective translation solutions are offered.

Key words: irony, translation, intertextuality, text.

Гумор не є універсальним і не переноситься з однієї культури в іншу, зазвичай через те, що залежить від деталей конкретного культурного оточення. Тому надзвичайно складною є проблема перекладу національно маркованого гумору, анекдотів, політичних жартів тощо. Ця стаття присвячена не менш складній, але, на наш погляд, не менш цікавій проблемі перекладу іронії в художньому тексті.

Увага до культурних проблем перекладу виникла водночас із усвідомленням, що культурно-специфічні поняття, навіть за відносної близькості культур-джерела й цільової культури, можуть виявитися складнішими для перекладача, ніж відтворення синтаксичних чи стилістичних особливостей оригіналу. До таких проблем перекладу належать, зокрема, непрямі висловлювання, чий прихований зміст легко відчитується в контексті культури-джерела, однак цей зміст часто неможливо донести до цільової аудиторії, «просто переклавши» текст. Різновидом такого прихованого змісту є іронія.

Енциклопедія «Українська мова» дає таке визначення поняття «іронія»: «*Іронія (грец. *εἰρωνεία*, букв. – насмішка, глузування, прихований глум) – різновид антифразу, троп, де з метою прихованого глузування або для легкого добродушного жарту мовна одиниця з позитивно-стверджувальними (в широкому розумінні) значенням, конотацією або модальністю вживається з прямою протилежними характеристиками» [10, с. 214].*

Іронія як одна з категорій комічного являє собою багатоаспектне явище, проблемними питаннями якого паралельно займаються не тільки такі науки як філософія та літературознавство, які мають глибокі традиції вивчення іронії через призму різних естетичних категорій, але й психологія, котра звертається до досліджень психологічного стану суб'єкта та об'єкта іронії, та культурологія, яка розкриває культурно-історичний розвиток іронії [5].

У фокусі уваги лінгвістів знаходиться питання виявлення мовних засобів вираження іронії. До цієї проблеми звертались та проводили дослідження на матеріалі французької мови М. А. Багдасарян, на матеріалі англійської мови Н. Л. Іткіна, Н. К. Саліхова, А. В. Сергієнко, А. І. Усманова, Ж. Е. Фомічева. У межах літературознавства на матеріалі німецької мови досліджувала іронію Н. М. Берновська.

Вважається, що іронія виникла в Древній Греції. У наступних історичних епохах вона виконувала різні функції. Поняття «іронія» у всі часи було важливим та цікавим для науковців. Ще в 1970-1980-і рр. автором опубліковано велику кількість статей, присвячених проблемі іронії. У них були викладені основні ідеї кандидатської дисертації, яка була виконана в аспірантурі під керівництвом, як стверджує Півоев В. М., видатного вченого та філософа Кагана М. С. та захищена на філософському факультеті Ленінградського університету [8, с. 3]. Ідеї, висловлені в цих статтях, отримали позитивну оцінку та визнання як оригінальна концепція іронії.

Іронія виникла в античній культурі. В різні періоди історії переважав той чи інший різновид іронії: у Гомера - трагічна іронія, у Еразма Роттердамського та Вольтера – глузлива, у романтиків – іронія дистанції та розчарування, у Герцена – спосіб соціальної критики, у Блока – інструмент виявлення протиріччя між ідеалом та реальністю [8, с. 4].

Болгарський естетик Пасі І. виділяє три періоди в історії вивчення іронії:

1) іронія тлумачиться як засіб пізнання та морального вдосконалення (Сократ);

2) як творча суб'єктивність художника (Ф. Шлегель);

3) як духовно-історичний процес (Гегель) [2].

Користуючись словами німецького письменника, есеїста, майстра епічного роману, лауреата Нобелівської премії з літератури Томаса Манна, можна стверджувати: *«Проблема иронии, вне всякого сомнения, самая глубокая и прельстительная из всех существующих проблем»* [4, с. 253]. Із цією думкою можна погодитись, додаючи до всього на сучасному етапі ще й проблему відтворення засобів іронії у тексті перекладу.

У зарубіжному та вітчизняному перекладознавстві існують різні погляди щодо можливості відтворення іронії. Одні науковці, серед них К. Льєвуа та П. Шентьєс, скептично ставляться до можливості перекладу цього стилістичного засобу. Думки про неперекладність іронії вражають, якщо задуматися, що більшість іронічної літератури відома широкому загалу лише завдяки перекладам. Інші ж, навпаки, стверджують, що це можливо. Щоправда, у кожного свій спосіб відтворення іронії у мові перекладу. Так, І. Алексеева вважає, що потрібно використовувати принцип контрастного зіткнення, тобто порушення семантичної і граматичної сполучуваності, зіткнення лексики з різним стилістичним забарвленням [1]. Інші ж, навпаки, зазначають, що вільний переклад, в такому випадку, дозволяє отримати бажаний результат, оскільки буквальний може призвести до зникнення іронії [15].

Переклад цього стилістичного засобу складається з двох етапів: спочатку необхідно розпізнати іронію і потім вже її відтворити. Коптілов В. зауважує, що основною особливістю іронічної прози є наявність підтексту, який ніби просвічує крізь речення художнього твору, надаючи їм подвійного значення [3]. Саме через це подвійне значення у перекладачів можуть виникнути труднощі при відтворенні іронії.

Розпізнати іронію часто можливо лише на відповідному культурному фоні. Як і будь-який вислів із яскравим культурним підґрунтям, іронію часто неможливо перенести в іншу культуру повною мірою.

Дослівний переклад іронічного вислову іншою мовою часто спотворює первинний зміст чи й узагалі виявляється нісенітницею, оскільки кожна культура має власні метафори, ідіоми та способи створення тонкої двозначності. Дехто із сучасних філософів і літературознавців схильний трактувати іронію як форму світосприйняття, єдино адекватну

для нашого часу – не як (риторичний) засіб для досягнення якоїсь мети, а як іронію заради іронії. Наприклад, український літературознавець Р. Семків стверджує: *«... Іронія в сучасну електронну добу (добу постмодернізму), перестаючи бути захистом особистості, оскільки дисперсною стає сама загроза ідеологічного чи морального пресингу, втративши можливість до повноцінного розрізнення смислів, перетворюється на чисту симуляцію іронічності (у всіх знаних дотепер варіантах) і її наголошене демонстрування; ця колізія має відповідну паралель і в літературі: ми більше не пишемо романів, лише легко і грайливо (іронічно!) демонструємо досконалий арсенал засобів романного письма (як це робить, скажімо, Еко)»* [9, с. 20]. Тобто сучасний іроніст буцімто *«споглядає все людство як жертву іронії, що притаманна людському станові»* [13, с. 11]. Однак такий широкий погляд на іронію, очевидно, все ж не домінує в інтелектуальних колах. Наприклад, М. Павлишин вважає, що варто бути обачним з іронією і не переважувати її додатковими значеннями, для яких існують цілком адекватні терміни. *«Коли мають на увазі релятивізм, багатозначність або невизначеність, для чого ж називати ці явища іронією?»* [6, с. 37]. Крім того, на думку М. Павлишина, не варто проголошувати іронію – разом з постмодерном – єдино можливим станом людської свідомості сьогодення, оскільки багато чого в нашому житті – як-то власний добробут, освіту дітей – ми насправді продовжуємо сприймати дуже серйозно. Перекладознавці Б. Гейтім та І. Мейсон у відомій праці *«Дискурс і перекладач»* (1990) наголошують на тому, що іронізуючи, мовець, по суті, не вірить у те, що каже; тобто мовець висловлює своє ставлення до прямої інтерпретації якогось (очевидно, нещирого) твердження [12, с. 99]. Власне у цьому сенсі Д. Спербер та Д. Вілсон говорять про «вторинну інтерпретацію», яка передбачає розуміння того, що мовець цитує якість (реальне чи уявне) джерело, від якого неявно відмежовується [14, с. 129]. За Б. Гейтімом та І. Мейсоном, іронія передбачає, що: *«мовець відмежовується/відсторонюється від висловленого твердження; мовець цитує якість твердження, аби продемонструвати якість ставлення до нього насмішку, обурення, роздратування тощо»* [12, с. 99]. Це визначення впритул наближає до поняття *«інтертекстуальна іронія»*. З усіх попередніх визначень впливає, що іронія полягає зокрема в тому, що мовець свідомо закладає у висловлювання смисл, який не збігається з його явним смислом. Б. Гейтім та І. Мейсон уточнюють: мовець цитує якість джерело, від якого неявно відмежовується. Якщо цитується реальне джерело, то має місце власне інтертекстуальна іронія.

Про інтертекстуальну іронію (іноді її ще називають алюзивною іронією) написано порівняно мало [16]. Найбільше нею цікавився У. Еко – відомий учений-семіотик, романіст і перекладач художньої літератури. Очевидно, саме йому й належить авторство цього терміна. У. Еко розглядає

інтертекстуальну іронію як одну з властивостей постмодерної літератури [11].

Отже, в підсумку можна зазначити, що інтертекстуальна іронія утворюється при зіставленні двох різних за тональністю контекстів, що містять спільний елемент – фразу, уривок, сюжетну лінію тощо – який функціонує як алюзія метатексту на прототекст. Відтак, аби зберегти інтертекстуальну іронію в перекладі, треба відтворити в цільовому тексті контраст між тональностями метатексту й прототексту, що зіставляються через алюзію, залишивши можливість «наївного» прочитання. Цільовий текст, як і оригінал, має бути когерентний (взаємопов'язаним) уже «на поверхні»; глибші смисли мають бути неочевидними й доступними

лише для інтертекстуально-свідомих читачів. При інтерпретації тексту з інтертекстуальними посиленнями перекладачеві варто орієнтуватися не на суб'єктивні асоціації, а на національно-культурні смисли компонентів тексту як семіотичних одиниць і, відповідно, відтворювати ці смисли в цільовому тексті, послуговуючись цілим спектром тактик. Існує два загальні підходи до відтворення в цільовому тексті інтертекстуальної іронії: очуження та одомашнення. Очуження означає збереження в цільовому тексті інтертекстуальних елементів, що асоціюються з культурою-джерелом. Одомашнення трактується як заміну таких культурно-специфічних елементів тексту-джерела елементами, що відоміші в цільовій культурі, хоч і не обов'язково належать до неї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева И. С. Введение в переводоведение / И. С. Алексеева. – М. ; Спб. : Издательство «Союз», 2004. – 288 с.
2. Іронія [Електронний ресурс] // Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – Режим доступу : www.uk.wikipedia.org/wiki/Іронія.
3. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
4. Манн Т. Собр. соч. : в 10 т. / Т. Манн. – Т. 9. – М., 1960. – 529 с.
5. Мартянова Е. В. Вербальная репрезентация иронии как категории комического: на материале немецкого языка : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. В. Мартянова. – Москва, 2007. – 20 с.
6. Павлишин М. До іронії з іронією / М. Павлишин // Іронія / [упоряд. О. Галета, Є. Гулевич, З. Рибчинська]. – Львів : Літопис. – 2006. – 238 с.
7. Паси И. Смешного / И. Паси. – София, 1972. – С. 245–305.
8. Пивоев В. М. Ирония как феномен культуры / В. М. Пивоев. – Петрозаводск : Изд-во ПетрГУ, 2000. – 106 с.
9. Семків Р. А. Іронічна структура : Типи іронії в художній літературі / Р. А. Семків. – К. : Видавничий дім «КМ Академія», 2004. – 135 с.
10. Тараненко О. Іронія / О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : «Укр. енцикл», 2000. – 824 с.
11. Eco U. Intertextual Irony and Levels of Reading // On Literature / Eco U ; [trans. from Italian by M. McLaughlin]. – L. : Vintage Books, 2006. – P. 218.
12. Hatim B. Discourse and the Translator / B. Hatim, I. Mason. – L. and N.Y. : Longman, 1990. – P. 258.
13. Muecke D. C. Irony / D. C. Muecke. – L. : Methuen, 1970. – P. 321.
14. Sperber D. Irony and the use-mention distinction / D. Sperber, D. Wilson // Radical Pragmatics ; [ed. P. Cole]. – N.Y. : Academic Press, 1981. – P. 276.
15. Stackelberg J. «Translating Comical Writing» / J. Stackelberg Translation. – 1988. – S. 10–14.
16. Zissos A. L'Ironia Allusiva: Lucan's Bellum Ciuile and the Argonautica of Valerius Flaccus / A. Zissos // Lucano e la tradizione dell'epica Latina. – Naples : Alfredo Guida Editore, 2004. – P. 21–38.

© Гончаренко Л. О., 2013 р.

Дата надходження статті до редколегії 03.04.2013 р.

ГОНЧАРЕНКО Людмила Олексіївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу з німецької мови Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, м. Миколаїв.

Коло наукових інтересів: особливості перекладу німецькомовних текстів гумористичного характеру українською мовою.